

מִדְּרָא אֲנִי דְּדוֹרֵנוּ

במה לעיון במקראות בדרך רבותינו

גליון מס' 45

פרשות ויהי

ה'תשפ"ג

הרב ישעיהו לוי שליט"א

וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת בְּנֵי יוֹסֵף וַיֹּאמֶר מִי אֵלֶּה: וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל
אָבִיו בְּנֵי הֵם אֲשֶׁר נָתַן לִי אֱלֹהִים בְּזֶה; וַיֹּאמֶר קָחֵם נָא אֵלַי
וְאֶבְרָכֵם (מח, ח-ט)

פסוקינו מעלים קשיים גלויים שכבר העסיקו את המדרשים ורש"י ושאר מפרשים. איך שאל יעקב "מי אלה", וכיצד השיבו יוסף "בני הם אשר נתן לי אלהים בזה"; וכי טרם הכיר יעקב את אפרים ומנשה ואת מקום לידתם? הלא בפרשתנו עצמה, בעוד יוסף ובניו עומדים מולו, כבר הספיק יעקב להזכיר את "שני בְּנֵי הַנּוֹלָדִים לָךְ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם", ואף קרא להם בשמותיהם "אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה" (מח, ה).

בני כמה היו מנשה ואפרים בהגשתם אל יעקב?

בדורות האחרונים הועלתה גם בעיית גילם של אפרים ומנשה בשעה הברכה, תחילה לפני כמאה ושלושים שנה על ידי הרב נתנאל חיים פאפע, מגידולי בריסק בספר חידושים על התורה שהניח באמתחתו בכתב יד ושהוצא לאור לפני מספר שנים תחת השם 'דובר ישרים', תודות לצאצאו הרב ישראל שחור שליט"א. בערוב ימיו עלה הרב פאפע לירושלים ונפטר בה בשנת תרס"ו. מאה שנה אחריו ובלי להכיר את חידושו הציג הרב אלחנן סמט שליט"א את אותה תמיהה ב'עיונים' שלו 'בפרשות השבוע'. בלשונו של הרב סמט (הדגשות במקור):

"בני כמה היו מנשה ואפרים בשעת התרחשותו של סיפורנו? החשבון פשוט: בפרק מא פסוק ננאמר: "וַיֹּסֵף יֵלֶד שְׁנֵי בָנִים בְּטָרֶם תָּבוֹא שְׁנַת הָרָעָב אֲשֶׁר יֵלֶד לָךְ לֹא אֶסְנֶת...". יעקב בא למצרים בסוף שנת הרעב השנייה (מח, יא) ועתה הוא בשנת מותו – שבע עשרה שנה לאחר בואו למצרים (מז, כח-כט). נמצא שבניו של יוסף היו כבני עשרים ויותר (אין אנו יודעים כמה זמן לפני בוא הרעב נולד כל אחד מהם).

האם זהו הרושם שמתקבל מסיפורנו? לא כן. הרושם הוא שמדובר בילדים קטנים שאביהם הוא שמניע אותם ממצב למצב והם ככלים בידיו, אל כל אשר יחפוץ יטה אותם. יעקב

וַיֹּאמֶר הַשֶּׁבַע לִי וַיֵּשְׁבַע לוֹ וַיִּשְׁתַּחוּ יִשְׂרָאֵל עַל רֹאשׁ
הַמֶּטָּה (מז, לא)

כותב רש"י בד"ה על ראש המטה: "דבר אחר, על ראש המטה – על שהיתה מיטתו שלמה, שאין בה רשע. שהרי יוסף מלך הוא, ועוד שנשבה לבין הגוים, והרי הוא עומד בצדקו". מקורו בספרי לסדר ואתחנן, פיסקא לא: "וַיִּשְׁתַּחוּ יִשְׂרָאֵל עַל רֹאשׁ הַמֶּטָּה – וכי על ראש המיטה השתחוה? (הלא ראוי היה להיכתב, 'עַל רֹאשׁ הַמֶּטָּה', כלפי השכינה שלמעלה מראשותיו של חולה, ולכן אמנם הוזקק רש"י להוסיף את הדבר האחר על פירושו הראשון); אלא שהודה ושיבח שלא יצא ממנו פסולת". אלא שרש"י הקדים אל "שאין בה רשע", שהוא קרוב להעתק הניסוח "שלא יצא ממנו פסולת", את "שהיתה מטתו שלמה".

'ראש' במובן שלמות

כמדומה רמז רש"י כאן לפרש את 'בְּרָאשׁוֹ' של 'וַיִּשְׁלַם אֹתוֹ בְּרָאשׁוֹ וַחֲמִשְׁתֵּי יוֹסֵף עָלָיו' (ויקרא ה, כד) ושל 'וַהֲשִׁיב אֶת אֲשָׁמוֹ בְּרָאשׁוֹ וַחֲמִשְׁתֵּי יוֹסֵף עָלָיו' (במדבר ה, ז) במובן 'בשלמות' או 'משלם'. כך יתפרש הניב התלמודי, "ממון המשתלם בראש" (בבא קמא סה, ב; שם קי, א; סנהדרין ג, ב), 'בשלמות', לא פחות ולא יותר, להוציא חצי נזק או תשלומי כפל וארבע וחמשה (בפירושו לתורה ולתלמוד רגיל אמנם רש"י לנקוט אחרת, ש"ראש" היינו קרן). שכן "אֶבֶן שְׁלֵמָה" ו"אֵיפָה שְׁלֵמָה" (דברים כה, טו) משמע מצומצמות, ש"לא יִהְיֶה לָּךְ בְּכִסֶּף אֶבֶן... קִטְנָה" חסרה מן המידה למכור בה אך גם לא "גְּדוּלָּה" (שם, יג) יתירה מן המדה לקנות בה, ו"לא יִהְיֶה לָּךְ בְּבִיתָךְ אֵיפָה... קִטְנָה" וגם לא "גְּדוּלָּה" (שם, יד).

"ראש המטה" הוא אפוא 'שלמות המטה'.

***

אומר ליוסף "קחם נא אלי ואברכם" ויוסף נענה: "ויגש אתם אלי" (מח, י); "ויצא יוסף אתם..." (מח, יב); "ויקח יוסף את שניהם... ויגש אלי" (יג). והם, הילדים השניים, מצייתים בדממה ואינם משמיעים את קולם. קשה לדמות את כל האמור בפסוקים אלו (ט-יג) ביחס לבחורים בני עשרים.

אולם במקום אחד הדבר ממש בלתי אפשרי, והפרשנים לא העירו על כך עד כמה שראיתי את דבריהם: "ויצא יוסף אתם מעם ברכיו וישתחו לאפיו ארצה" (יב). משמע ששניהם מצאו את מקומם בין ברכיו של יעקב בשעה שנישקם וחיבקם קודם שהוציאים יוסף משם. וכי יכולים שני בחורים בני עשרים להיכנס בין ברכיו של יעקב הזקן? רק שני ילדים קטנים ממש יכולים לעשות זאת!

לפיכך מציעים הרב פאפע והרב סמט, שניהם מתכוונים לדבר אחד איש איש במקומו ושעתו, שפסוקים ח ("וירא ישראל את בני יוסף ויאמר מי אליה") עד כ ("ויברכם ביום ההוא...") אינם במקומם מבחינה כרונולוגית, ולמעשה הם המשך לסיפור המפגש הראשון של יעקב ויוסף ("ויאסר יוסף מרבתו ויעל לקראת ישראל אביו גשנה... ויאמר ישראל אל יוסף אמונתה הפעם אחרי ראיתי את פניך כי עודך חי"; מו, כט-ל), אלא שנעתקו אל פרשתנו אנג מעמד בני יוסף.

היתכנות של צירוף מאורעות משני זמנים אל סיפור מקראי הנראה אחיד נטענה למעשה מלפני יותר מאלף שנה מפי רב שמואל בן חפני גאון בפירושו לשאלת שאול על אודות דוד, "בן מי זה העלם" (שמואל א יז, נז), אחר שכבר הכירו "ויאבהו מאד" (שם טז, כא) והמלך עצמו הלבישו "מדיו ונתן קובע נחשת על ראשו וילבש אתו שריון" (שם יז, לח) לקראת הקרב עם גלית. "מסתבר", כותב הגאון, "שסיפור התוודעותו אליו... היה מאוחר בזמן לסיפור גלית, ונקבע לפניו על דרך מוקדם ומאוחר" (הגיב דרך מוקדם ומאוחר מיוסד על קביעת חכמינו ש"אין מוקדם ומאוחר בתורה"; ראה פסחים ו, ב). פרשת "אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברהם" (למעלה טו, א-כא) אולי אף היא מן הסוג הזה לשיטת סדר עולם רבא, א ותוספות לברכות ז, ב. ראה עוד מאמר לב מספר 'זה דודי' של הרב חיים כהן שליט"א.

אולם נראה להוכיח שכל המסופר בפרקנו אירע אל נכון ברצף ושלפי הפשט מתיישב המקרא כסדרו בלי צורך לסרוסו.

תחילה אזכיר את שהוצע בגיליון 'מקרא אני דורש' לסדר ויגש, על הפסוק "ויאסר יוסף מרבתו..." (מו, כט), שכל שבע עשרה שנה שחי יעקב במצרים הוא גזר על עצמו ניתוק מיוסף ומזרע יוסף, ולא קירבם או התראה עמם עד סמוך למיתתו עת הוכרח לצוות ליוסף ולברך את בניו. לפיכך אין שום פלא שלא הכיר יעקב את מנשה ואפרים, אף שוודאי שמע עליהם וידע את שמותיהם. עתה לעומק שאלת "מי אלה" ותשובתה.

נוחלי הארץ – הבאים אליה וזוכים בה

יעקב אבינו כאברהם זכה לארץ ישראל בעצמו וביסוריו. אצל אברהם: "וה' אמר אל אברהם אחרי הפחד לוט מעמו, שא נא

עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם צפנה ונגבה וקדמה וימה. כי את כל הארץ אשר אתה ראה לך אתננה ולזרעה עד עולם. ושמתי את זרעך כעפר הארץ אשר אם יוכל איש למנות את עפר הארץ גם זרעך ימנה. קום התהלך בארץ לארפה ולרחבה" (למעלה יג, יד-יז), ומסעך הכפוי מלוט ומ"כל כפר הירדן כי כלה משקה" (יג, י) ייהפך לך חזקה מכי דייש אמצרי, "כי לך אתננה" (יג, יז). ואצל יעקב: "והנה ה' נצב עליו ויאמר, אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק; הארץ אשר אתה שכב עליה" כבורח חסר בית, קנה אותה כמציע מצעות בנכסי הגר וכצונמא בשטח פירות, כי "לך אתננה ולזרעה. והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה וצפנה ונגבה ונגברו בך כל משפחת האדמה ובזרעך" (כח, יג-יד).

אברהם ויעקב זכו שניהם לארץ אחר שהגיעו אליה מבחון. אבל יצחק שנולד בארץ ישראל ולא עזבה מעולם לא רכשה בכוחו אלא קיבלה מידי אברהם למוסרה ליעקב, כחוליה מקשרת בין הסב לנכד. "וירא אלי ה' ויאמר, אל תרד מצרימה; שכן בארץ אשר אמר אליך. גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכה כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל והקמתי את השבעה אשר נשבעתי לאברהם אביך... עקב אשר שמע אברהם בקלי וישמר משמתי מצותי חקותי ותורתי" (כו, ב-ה). הכל כמובטח לאברהם, "והקמתי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריך" (יז, יז) "ונתן בריתי אקים את יצחק" (שם, כא), וכאמור, "בי נשבעתי נאם ה' כי יען אשר עשית את הדבר הזה ולא חשכת את בנך את יחידך, כי ברוך אברכה והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים וירש זרעך את שער איביו. והתברכו בזרעך כל גויי הארץ, עקב אשר שמעת בקלי" (כב, טז-יח).

לפיכך שנים עשר בני יעקב זכו כל אחד לחלקו בארץ ישראל, מפני שנולדו בחרן וקמו והלכו ונכנסו לארץ כאברהם בשעתו וכיעקב השב אחר שברח ממנה. ואפילו בנימין נולד ב"עוד כברת הארץ לבוא אפרתה" (לה, טז), בטרם חזר "יעקב אל יצחק אביו ממרא קרית הארבע הוא חברון אשר גר שם אברהם ויצחק" (שם, כז), והוא נמנה אפוא בין "בני יעקב אשר ילד לו בפדן ארם" (לה, כו). אבל בני בניו של יעקב שנולדו בארץ וגדלו במחיצתו לא זכו בנחלותיהם אלא מידי אבותיהם.

ברכת לוז – בני נוספים העתידים לזכות בנחלה

"ויאמר יעקב אל יוסף אל שדי נראה אלי בלוז בארץ כנען ויברך אתי. ויאמר אלי, הנני מפרך והרבייתך ונתתך לקהל עמים, ונתתי את הארץ הזאת לזרעך אחריך אחזת עולם" (מח, ג-ד). הגיעה השעה לברר במי תתממש ברכת לוז ולמי תינתן אחוזה בגללה. "ועתה שני בניה הנולדים לך בארץ מצרים עד באי אליך מצרימה" הם גולים ובני חוץ לארץ שהתעכבו שנים ממושכות עד שהתאחדו עם סבם ומשפחתם נוחלי הארץ, ולפיכך "לי הם" כבני אשר ילדתי בפדן ארם בגלותי מיצחק; "אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי. ומולדתך אשר הולדת אחריהם" משבאתי אליך, הם לא ייחשבו "נולדים לך

בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם, כִּי בָחִיק מִשְׁפַּחְתָּם הָעִבְרִית נִוְלְדוּ וּבִמְחִיצַת יַעֲקֹב, אֵלָּא "לֶךְ יְהוֹי" כְּשֶׁאֵר נִכְדֵּי יִלְדֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁכֵּל אֶחָד לֹאֲבִיו; "עַל שֵׁם אֲחִיהֶם יִקְרָאוּ בְּנֵהֶלֶתָם" (מַח, ה-ו).

"וַאֲנִי בָבְאִי מִפֶּדֶן מִתָּה עָלִי רַחֵל" אֲשֶׁתִּי הֵעִיקֵרִית וְאִם שְׁנֵי בְנֵי הַצִּעִירִים, וְכֵן לֹא נִשְׁלַמָּה בְּרַכַּת לֹוּז בְּנוֹלָדִים מִמֶּנִּי אֵלָּא מִמֶּךָ. וּמִיתַתָּה "בְּאֶרֶץ פְּנֵעַן" עִם הַגִּיעֵנוּ, כִּי בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל מִשְׁבַּאתִי אֵל אֲבִי לֹא יִכְלֹתִי כְּאִמּוֹר לְהַעֲמִיד עוֹד שְׁבֻטִים, זֹלַת בְּנִימִין "בְּדֶרֶךְ בְּעוֹד כְּבֶרֶת אֶרֶץ לְבָא אֶפְרָתָה" (מַח, ז).

"וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת בְּנֵי יוֹסֵף וַיֹּאמֶר מִי אֵלֶּה" (ח, כ). כֹּל שְׁנוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם הִתְרַחֵק יַעֲקֹב מִיוֹסֵף, כְּאִמּוֹר, וְלֹא הִכִּיר אֶת מְנַשֶּׁה וְאֶפְרַיִם לֹא בָקוּל וְלֹא בְּמַעַט הָרָאוֹת שֶׁנִּשְׁאָרָה לוֹ. וְאִם שֶׁהֵבִין יַעֲקֹב שְׁנֵי הַמְלוּוִים אֶת יוֹסֵף עֵתָה הֵם מִן הַסֵּתֶם בְּנֵי, הַשְׁתַּאֲה לְדַעַת אִם אֵלֶּה אֲמֵנָם הַשְּׁנֵי שֶׁנִּוְלְדוּ בְּשְׁנוֹת גְּלוּתוֹ שֶׁל יוֹסֵף וְהָרְאוּיִים לְאִמּוּצוֹ שֶׁל יַעֲקֹב וּבְרַכְתּוֹ, אוֹ מִן הַנּוֹלָדִים אַחֲרֵיהֶם. "וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל אֲבִיו, בְּנֵי הֵם אֲשֶׁר נָתַן לִי אֱלֹהִים בְּזֶה" (ט, כ), כֹּאֵן "בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד" בּוֹאךְ אֵלַי. "וַיֹּאמֶר, קָחֶם נָא אֵלַי, שֶׁהֵלָּא "לִי הֵם", "וַאֲבָרְכֶם" (ט, כ).

אֲשֶׁר לְגִילָם שֶׁל בְּנֵי יוֹסֵף בְּשַׁעַת הַבְּרַכָּה, נִרְאָה שֶׁאֵין "וַיֹּצֵא יוֹסֵף אֶת־מֵעַם בְּרָכְיוֹ" (מַח, יב) הַוֹּכַחַה לְשִׁיטַת 'דּוֹבֵר יִשְׂרָאֵל' וְהָרֵב סִמַּט אֵלָּא רֵאיוֹה לְסִתּוֹר. עַל קִטְנִים בְּנֵי שְׁנַתִּים עַד שְׁמוֹנֶה, טוֹוֹח גִּילָם שֶׁל אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה לְסוֹף שְׁנַתִּים מִן הָרַעֲב, לְכַאוֹרָה לֹא תִיפּוֹל הוּצָאָה "מֵעַם" בְּרַכִּיִּים אֵלָּא הוֹרְדָה 'מַעַל', כְּמוֹ "וַתֵּלֶד עַל בְּרָכְיִי" (לְמַעַלָּה ל, ג) אוֹ "גַּם בְּנֵי מְכִיר בֶּן מְנַשֶּׁה יָלְדוּ עַל בְּרָכְיִי יוֹסֵף" (לְהֵלֶן ג, כג), הַמּוֹרִים שֶׁרַחֵל וְיוֹסֵף גִּידְלוּ אֶת הַנּוֹלָדִים עַד שְׁבַגְרוֹ. הַנִּיב הַקְּרוֹב אֵל "מֵעַם בְּרָכְיוֹ" הוּא "וּמַחֲקֵק מִבֶּין רַגְלָיו" (מַט, י), וְשֵׁם בִּיאָרוּ רֹוב הַמִּפְרָשִׁים וּבִתּוֹכָם הַפְּשֻׁטִים, בְּלִי דַחֲק, שֶׁהַכּוֹוֹנָה לְגַבְרִים מְגוֹדְלִים הַיּוֹשְׁבִים לְרַגְלֵי רֵב אוֹ מוֹשֵׁל. אֲבָן עֲזָרָה: "וּפִירוֹשׁ מַחֲקֵק – סוֹפֵר, שִׁיחּוֹק עַל הַסֵּפֶר. וְטַעַם מִבֶּין רַגְלָיו – שֶׁכֵּן דֶּרֶךְ כֹּל סוֹפֵר לְהִיּוֹת יוֹשֵׁב בֵּין רַגְלֵי הַקִּצִּין". חֲזָקוֹנִי: "וּמַחֲקֵק מִבֶּין רַגְלָיו – כִּי דֶּרֶךְ כֹּל סוֹפֵר לְהִיּוֹת יוֹשֵׁב בֵּין רַגְלֵי הַמּוֹשֵׁל". סְפוֹרָנוּ: "וּמַחֲקֵק מִבֶּין רַגְלָיו – שִׁיחִיָּה מְזַרְעוֹ שׁוֹפֵט יוֹשֵׁב עַל כֶּסֶף וּבֵין רַגְלָיו יִהְיוּ סוֹפְרֵי הַדִּינִים כְּמִנְהַגָם". וְרַשִׁי: "וּמַחֲקֵק מִבֶּין רַגְלָיו – תַּלְמִידִים. אֵלּוֹ נְשִׂאֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל", וּמִקּוּרוֹ בְּסִנְהֶדְרִין ה, א, "כִּדְתִּנִּיא... "וּמַחֲקֵק מִבֶּין רַגְלָיו" – אֵלּוֹ בְּנֵי בְנוֹי שֶׁל הַלֵּל שֶׁמִּלְמָדִין תּוֹרָה בְּרַבִּים", וְהַתַּלְמִידִים מִתַּאֲבָקִים בַּעֲפֹר רַגְלֵיהֶם וְדָנִים לְפָנֵיהֶם בְּקִרְקַע (וְאִילוֹ רַד"ק כִּמְעַט לְבַדּוֹ מִפְּרֵשׁ שֶׁ"מִבֶּין רַגְלָיו" הוּא כִּינּוֹי לְהוֹלְדָה, כְּמוֹ "וּבְשִׁלְתָּהּ הַיּוֹצֵאת מִבֶּין רַגְלָיָהּ" בְּדַבְרֵים כח, נז. אוֹלָם מִתּוֹסּוֹפוֹת לְסִנְהֶדְרִין שֶׁם ד"ה דְּהַכָּא נִרְאָה שֶׁ"מִבֶּין רַגְלָיו" יִכּוֹל לְרַמּוֹז לְלִידַת אֵם אֲבָל לֹא לְהוֹרַעַת אֲב).

מִסִּתְּבֵר שֶׁלֹּכֵן נֹאמֵר לְמַעַלָּה, "וַיִּתְחַזַּק יִשְׂרָאֵל וַיֵּשֶׁב עַל הַמָּטָה" (מַח, כ), לְהַטְרִים אֶת הַגִּשְׁת מְנַשֶּׁה וְאֶפְרַיִם אֵל בֵּין בְּרַכְיוֹ, אֲשֶׁר לֹא תִתַּאֲפֶשֶׁר אֵלָּא בְּתַנּוּחַת יִשִּׁיבָה. אֲבָל מִקּוֹדֶם כְּאִשֶּׁר קִרָּא לְיוֹסֵף בְּקִרְבוֹ לָמוֹת לֹא הוֹזְכַר שֶׁהִתְיַשֵּׁב, אֵלָּא "וַיִּשְׁתַּחֲוֶה יִשְׂרָאֵל עַל רֹאשׁ הַמָּטָה" (מַח, לז); פֶּשֶׁט עֲצֻמוֹ עָלֶיהָ

וּפָנִיו דְּבוֹקוֹת בְּרֹאשָׁה כְּמִשְׁתַּחֲוִוה "אַפִּים אֶרְצָה" (לְמַעַלָּה יט, א וְעוֹד).

הַגִּשְׁת רֹאשׁוֹנָה לְקִנְיִן וְהַגִּשְׁת שְׁנִיָּה לְבְּרַכָּה

"וַיֹּאמֶר קָחֶם נָא אֵלַי וַאֲבָרְכֶם". נִרְאָה שֶׁאֵין הַכּוֹוֹנָה 'כִּדִּי שֶׁאֲבָרְכֶם', שֶׁהִרִי יוֹסֵף נִישְׁמַע לֹאֲבִיו "וַיִּגַּשׁ אֶת־אֱלֹוֹ וַיִּשְׁק לָהֶם וַיִּתְחַבֵּק לָהֶם" (מַח, י), אֲבָל מִיד "וַיֹּצֵא יוֹסֵף אֶת־מֵעַם בְּרָכְיוֹ" וְשׁוֹב "וַיִּקַּח יוֹסֵף אֶת שְׁנֵיהֶם אֶת אֶפְרַיִם בְּיָמֵינוּ מִשְׁמָאל יִשְׂרָאֵל וְאֶת מְנַשֶּׁה בְּשִׁמְאלוֹ מִיָּמִין יִשְׂרָאֵל וַיִּגַּשׁ אֵלָיו" (מַח, יג); רֹאה אֵיךְ נִתְקַשּׁוּ רַאב"ע וְחֲזָקוֹנִי עַל אֲתֵר וְמָה שִּׁישְׁבוּ; וְרֹאה רַשִׁי, יב). אֵלָּא קִיחָה לְחוּד וְאַחֲרֵיהָ בְּרַכָּה לְחוּד. "קָחֶם נָא אֵלַי" הוּא טַכְס שֶׁל גִּמְר דַּעַת כְּמוֹ שִׁימַת יָד תַּחַת הַיָּרֵךְ אוֹ שְׁלִיפַת נַעַל, בִּישׁוּי גּוֹפְנֵי לְקַבִּיעָה שְׁנֵי הַנִּלְקָחִים "לִי הֵם" (ח, י). וְיוֹסֵף, אֲבִיהֶם הַקּוֹדֶם, הוּא מְגִישֵׁם אֶל יַעֲקֹב הַמְּאֻמָּן, וְלֹאֲחֹר הַאִימוּץ בְּנִישׁוֹק וְחִיבוֹק הוּא מוֹצִיאֵם לְמַעַמְדָם הַחֲדָשׁ. "וַיִּשְׁתַּחֲוֶה יוֹסֵף" לְאֶפְרָיו אֶרְצָה" (יב) לְאוֹת הוֹדִיָּה וְחִילוֹט הַמַּעֲשָׂה, כְּמוֹ "וַיִּשְׁתַּחֲוֶה יִשְׂרָאֵל עַל רֹאשׁ הַמָּטָה" אַחֲרֵי שֶׁנִּשְׁבַּע לוֹ יוֹסֵף וְהִתְחַיֵּב לְקַבּוֹר אוֹתוֹ בְּמַעֲרַת הַמַּכְפֵּלָה; וְכִמּוֹ "וַיֹּאמֶן הָעָם וַיִּשְׁמְעוּ כִּי פָקַד ה' אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכִי רָאָה אֶת עֲנֵיָם וַיִּקְדּוּ וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ" (שְׁמוֹת ד, לא); וְכִמּוֹ "וַיִּקַּד הָעָם וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ" (שֵׁם יב, כז) מִשְׁהוֹבֵטָח לָהֶם שֶׁהַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא יִכָּה "כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאֲדָם וְעַד בְּהֵמָה וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֲעַשֶּׂה שְׁפָטִים" (שֵׁם, יב) וַיִּפְסַח עַל בְּתִי יִשְׂרָאֵל וַיִּגְאֹלֶם מִעַבְדוֹתָם, וְעוֹד.

עֵתָה הַגִּשְׁת שְׁנִיָּה לְקִיִּים "וַאֲבָרְכֶם", כְּאִם הַמְּבָרֵךְ אֶת בְּנֵי וְלֹא סָב אֶת נִכְדָיו. "וַיִּקַּח יוֹסֵף אֶת שְׁנֵיהֶם", לֹא כְּשֶׁאֵר בְּנִים שֶׁהַמְּבָרֵךְ מְבַרְכֶם אֶחָד אֶחָד כֹּל אֶחָד מֵהֶם בְּשֵׁתֵי יָדָיו, וְלֹא כְּהַגִּשְׁת רֹאשׁוֹנָה אֲשֶׁר אוֹלֵי נַעֲשִׂתָה אֶחָד אֶחָד "הַבְּכֹר כְּבִכְלָתוֹ וְהַצֶּעִיר כְּצִעְרָתוֹ" (ע"פ הַאִמּוֹר לְעִיל מַג, לג), אֵלָּא "אֶת אֶפְרַיִם בְּיָמֵינוּ מִשְׁמָאל יִשְׂרָאֵל וְאֶת מְנַשֶּׁה בְּשִׁמְאלוֹ מִיָּמִין יִשְׂרָאֵל, וַיִּגַּשׁ אֵלָיו" (מַח, יג). שֶׁכֵּן לְפִי הָאֲמַת בְּרַכָּה אַחַת הִיא, בְּרַכַּת יוֹסֵף הַזּוֹכָה לְחֵלֶק יִתִּיר וּמִתְפַּצֵּל מֵעֵתָה לְשְׁנֵי שְׁבֻטִים, וִיד עַל כֹּל אֶחָד מִשְׁנֵי הָרֹאשִׁים הִיא כְּשֵׁתִי יָדָיִם "לְרֹאשׁ יוֹסֵף" (מַט, כז). לְפִיכֵן נֹאמֵר "וַיִּבְרַךְ אֶת יוֹסֵף" (מַח, טז) וְלֹא 'וַיִּבְרַךְ אוֹתָם'.

"וַיֹּאמֶר הָאֱלֹהִים... יִבְרַךְ אֶת הַנְּעָרִים וַיִּקְרָא בְּהֵם שְׁמֵי וְשֵׁם אֲבֹתֵי אֲבָרְכֶם וַיִּצְחַק" (מַח, טז-טז), שֶׁאֵם "מוֹלְדֵתָּהּ אֲשֶׁר הוֹלְדֵתָּ אַחֲרֵיהֶם... עַל שֵׁם אֲחִיהֶם יִקְרָאוּ בְּנֵהֶלֶתָם" (מַח, יז) וְלֹא יִמְנּוּ מִטּוֹת לְעַצְמָם, אֵלֶּה יִקְרָאוּ בְּנֵי יַעֲקֹב וּשְׁבֻטֵי יִשְׂרָאֵל וַיּוֹרְשִׁים רֹאשׁוֹנִיִּים שֶׁל הָאֶרֶץ מִן הָאֲבוֹת (ע"פ הַדֵּר זִקְנִים מִבְּעִלֵי הַתּוֹסּוֹפוֹת). וְאֵין אָדָם מִעַבִּיר שְׁמוֹ אֵל זָרָעוֹ אַחֲרָיו אֵלָּא סִמּוֹךְ לְמִיתָתוֹ. "וַיִּדְגּוּ לָרֵב בְּקִרְבֵּי הָאֶרֶץ" (מַח, טז) לְמַלְאוֹת אֶת נַחֲלָתָם וְכִדִּי נַחֲלָה כְּפוֹלָה. "הַנְּעָרִים" מִתְּבַרְכִּים ו"שְׁמֵי" "יִקְרָא בְּהֵם" וְהֵם "יִדְגּוּ" הַכֹּל בְּגוֹף שְׁלִישִׁי מִפְּנֵי שֶׁהַבְּרַכָּה מוֹפְנִית, כְּאִמּוֹר, אֵל יוֹסֵף.

קִיחַת הַבְּנִים וּבְרַכְתָּם הֵייתָה אֲפּוֹא עֶסֶק בֵּין יַעֲקֹב לְיוֹסֵף. לְפִיכֵן אֵין פֶּלֶא, אֵלֶּה אֲדַרְבָּה יִצּוּפָה, שִׁיּוֹסֵף מְגִישֵׁם וּמוֹצִיאֵם וְלֹקַחֶם וּמַצִּיבֶם וְהֵם נִפְעֵלִים סְבִילִים בִּידָיו כְּמוֹשָׁאִים וְלֹא כְּנוֹשָׁאִים. צֹא וְלִמַּד מִיָּמֵי הַמִּלּוּאִים אֵיךְ הַקְּרִיב מִשָּׁה אֶת אַהֲרֹן

ורש"י נטה מעט מן התרגום והתלמוד ופירש, "בְּחֶרֶבִי וּבְקִשְׁתִּי" היא חכמתו ותפילתו. חֶרֶב היא מליצה לחידוד וחריפות (יחריב גזורה כצורת משנה של 'חריף'), כעין ש"אמר רבי חמא, מאי דכתיב 'בְּרִזָּל וּבְרִזָּל יָחַד' (התחדד; משלי כז, יז)? לומר לך, מה ברזל זה אחד מחדד את חברו, אף שני תלמידי חכמים מחדדין זה את זה בהלכה" (תענית ז, א). ואמרו, "חֲגוּר חֶרֶבֶף עַל יָרֵךְ גִּבּוֹר, הוֹדֵף וְהִדְרֵף" (תהלים מה, ד)... האי בדברי תורה כתיב" (שבת סג, א).

דברי רש"י נמשכים פה עקב דברו האחר על "שָׁכֶם אֶחָד", שאינו "שכם ממש" היא העיר אשר כבשו בני יעקב ב"מִכְרֵיהֶם" (נשקם; להלן מט, ה) ו"לְפִי חֶרֶב" (למעלה לד, כו), אלא "הבכורה, שיטלו בניו שני חלקים. וְשָׁכֶם" לשון חֶלֶק הוא. את הבכורה לא לקח יעקב מן האמוריים, ולכן הוצרך רש"י לשוב אל "אֲשֶׁר לְקַחְתִּי מִיַּד הָאֱמֹרִי" ולפרש ש"הָאֱמֹרִי" הוא מעתה כינוי "לעשו שעושה מעשה אמורי", או "שהיה צד את אביו באמרי פיו" (ראה רש"י למעלה כה, כח). ולא גבר יעקב על עשיו אחיו בחרב וקשת כלי הזיין הממשיים. אלא ב"חכמתו", ככתוב, "בָּא אַחִיף בְּמֶרְמָה", כלומר בחכמה כדעת אונקלוס ורש"י על אתר ובראשית רבה סז, ד, "וַיִּקַּח בְּרִכְתּוֹ" (למעלה כז, לה). וב"תפילתו", ככתוב, "וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב, אֱלֹהֵי אֲבִי אַבְרָהָם וְאֱלֹהֵי אֲבִי יִצְחָק, ה' הָאֱמֹר אֱלִי שׁוּב לְאַרְצְךָ וּלְמוֹלְדֹתְךָ וְאִי־טִיבָה עִמָּךְ... הַצִּילֵנִי נָא מִיַּד אַחִי מִיַּד עֵשָׂו" (לב, י-יב).

"מִיַּד הָאֱמֹרִי" – על שם העתיד

ולדרך הפשט "שָׁכֶם אֶחָד עַל אַחִיף" הוא חלק יתיר בארץ ישראל "אֲשֶׁר לְקַחְתִּי מִיַּד הָאֱמֹרִי" בקרבות עתידיים, לכשיעלו צאצאי יעקב ממצרים להילחם בסיחון ועוג ומלכי כנען (ראה רשב"ם, רד"ק, רמב"ן, ראב"ע ועוד). "לְקַחְתִּי" מוטה עבר מפני שעד שיקבלו מנשה ואפרים את נחלותיהם בפועל כבר תהיה הארץ לקוחה ביד ישראל. ולא אמר "אֲשֶׁר לְקַחְתִּי" אתם או "אֲשֶׁר לְקַחְתִּי" בני בניכם, כי אם של יעקב היא הארץ להעניק ממנה לאשר יאבה, אין זאת אלא מפני שכיבושה הובטח לו והכובשים הם זרעו וכיבושם בשמו. אבל התרגום ורש"י העדיפו שתידרש "לְקַחְתִּי" גם על העבר הגמור ושתשוין הלכיהה כולה ליעקב בחייו.

"נָתַתִּי" אף היא מוטה עבר, כמו "הַשְׁדָּה נָתַתִּי לָךְ" (למעלה כג, יא) או "לְזַרְעֶךָ נָתַתִּי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת" (טו, יח), שכן נתינה היא מן הפעולות שמתחרשות בתודעה ונגמרות בדיבור, וכאשר מצהיר מדבר שהוא פועל בהווה פעולה כזו, מנהג לשון הקודש להטות את הפועל עבר, כי מיד עם הדיבור הוא מבוצע ומאחור; ראה הגיליון לסדר חיי שרה. או ש"נָתַתִּי לָךְ שָׁכֶם אֶחָד עַל אַחִיף" חוזר אל "אֲפָרִים וּמְנַשֶּׁה פְּרִאֲוִיבִן וְשִׁמְעוֹן יִהְיוּ לִי" (מת, ה), והרי שכבר כפל את יוסף בדגלים.

***

ובניו אל פתח אוהל מועד ורחצם במים ולקח את בגדיהם והלבישם ויצק שמן על ראשם ומשחם, ושוב איך הקריב "אֶת הַלְוִיִּם לִפְנֵי ה' וְסָמְכוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת יְדֵיהֶם עַל הַלְוִיִּם וְהִנִּיף אֹהֶרֶן אֶת הַלְוִיִּם תְּנוּפָה לִפְנֵי ה' מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (במדבר ח, ט-י), הכל בעוד המתקדשים והמטיטהרים "מצייתים בדממה ואינם משמיעים את קולם" כלשון הרב סמט. ובלאו הכי נתלה מעשה תמיד בבעל הסמכות לעשות, ומצאנו שיוסף גופו "מִקְצֶה אָחִיו לָקַח חֲמִשָּׁה אֲנָשִׁים וַיִּצְגֵם לִפְנֵי פַרְעֹה" (למעלה מז, ב), "וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת יַעֲקֹב אָבִיו וַיַּעֲמְדֵהוּ לִפְנֵי פַרְעֹה" (מז, ז), כאילו "אל כל אשר יחפוץ יטה אותם".

"וַיִּבְרַכֶּם בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בָּךְ יִבְרַךְ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר יִשְׁמֹךְ אֱלֹהִים כְּאֲפָרִים וְכִמְנַשֶּׁה" (מח, כ). אחר שבירך באמצעותם "אֶת יוֹסֵף" חזר יעקב "בַּיּוֹם הַהוּא" ובאותו מעמד לברך אותם כבנים או נכדים אהובים, ברכה אישית ולא שבטית, ברכה להצלחה בכל ולא לנחלה והמשכיות בייחוד. הִיוּ דוּגְמָה שֶׁכָּל אֲבִי יֵאָחַל לִבְנוֹ שִׁידְמָה לָהּ, כְּמוֹ "וְנִבְרָכֻךְ בָּךְ כָּל מְשֻׁפָּחַת הָאָדָמָה" (למעלה יב, ג; ראה רש"י שם). ואף אצל נשים, "יִתֵּן ה' אֶת הָאִשָּׁה הַבָּאָה אֶל בֵּיתְךָ כְּרָחֵל וּכְלָאָה אֲשֶׁר בְּנוֹ שְׁתִּיהֶם אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל" (רות ד, יא). ולהיפך גבי שונא המאמר את שנואו, "וְלָקַח מֵהֶם קָלְלָה לְכָל גְּלוּת יְהוּדָה אֲשֶׁר בָּבֶל לֵאמֹר, יִשְׁמֹךְ ה' פְּצֹדִיקָהּ וּכְאֲחָב אֲשֶׁר קָלַם מֶלֶךְ בָּבֶל בְּאֵשׁ" (ירמיהו כט, כב). מפני שהיתה זו ברכה פרטית יתכן שבירכם יעקב בה בנפרד, ולאפרים אמר 'בָּךְ יִבְרַךְ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר יִשְׁמֹךְ אֱלֹהִים כְּאֲפָרִים', ולמנשה אמר 'כִּמְנַשֶּׁה', אך הכתוב איחה את הברכות בסיפורו. לכן "בָּךְ יִבְרַךְ" ולא 'בכם יִבְרַךְ' (עמדו על כך רד"ק ורובנו בחיי, וראה איך יישבו). ולפיכך "וַיִּשֶׁם אֶת אֲפָרִים לִפְנֵי מְנַשֶּׁה" (מח, כ) בסדר שבו בירכם, לא בנוסח ברכה משותפת. או שבירך את שניהם בזה אחר זה, "בָּךְ יִבְרַךְ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר יִשְׁמֹךְ אֱלֹהִים כְּאֲפָרִים וְכִמְנַשֶּׁה", לומר שהוא והוא יהא דוגמה להצלחה כאחד מזוג מוצלחים. ולפיכך שם "אֶת אֲפָרִים לִפְנֵי מְנַשֶּׁה" להתברך ראשון וגם בנוסח הברכה.

"וְאֲנִי נָתַתִּי לָךְ שָׁכֶם אֶחָד עַל אַחִיף" (מח, כב) בלקיחת שני בניך "אֱלִי" ובברכת "הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר הִתְּהַלְכוּ אֲבֹתַי לִפְנֵי...".

***

וְאֲנִי נָתַתִּי לָךְ שָׁכֶם אֶחָד עַל אַחִיף אֲשֶׁר לְקַחְתִּי מִיַּד הָאֱמֹרִי בְּחֶרֶבִי וּבְקִשְׁתִּי (מח, כב)

את "בְּחֶרֶבִי וּבְקִשְׁתִּי" מתרגם אונקלוס, "בצלותי ובבעותי". ובבבא בתרא קכג, א: "אֲשֶׁר לְקַחְתִּי מִיַּד הָאֱמֹרִי בְּחֶרֶבִי וּבְקִשְׁתִּי"; וכי בחרבו ובקשתו לקח? והלא כבר נאמר, 'כִּי לֹא בְקִשְׁתִּי אֲבָטָח וְחֶרֶבִי לֹא תוֹשִׁיעֵנִי' (תהלים מד, ז)? אלא, 'חֶרֶבִי' זו תפלה; 'קִשְׁתִּי' זו בקשה". הדרש קורא את "וּבְקִשְׁתִּי" כאילו הוא נקוד 'וּבְקִשְׁתִּי'. את "חֶרֶבִי" כנראה קראו כמו 'עֶרְבִי' בהחלפת האותיות הגרוניות הקלילות, מן "יַעֲרֵב עָלָיו שִׁיחִי" (תהלים קד, לד) היינו תפילתי.

וַיָּשָׁב יוֹסֵף מִצִּרְיָמָה הוּא וְאָחִיו וְכָל הָעֲלִים אֶתוֹ לְקַבֵּר אֶת אָבִיו אַחֲרֵי קִבְרוֹ אֶת אָבִיו (נ, יד)

את הייתור לכאורה של "אַחֲרֵי קִבְרוֹ אֶת אָבִיו" יישב רש"י כדרכו מן הצד, בלי להזכירו במפגיע. "בחזרתן כאן הקדים 'אָחִיו' למצרים 'הָעֲלִים אֶתוֹ', ובהליכתן הקדים מצרים לאחיו, שנאמר, 'וַיַּעַלּוּ אֹתוֹ כָּל עַבְדֵי פְרָעָה...' (ז, ג) ואחר כך 'כָּל בֵּית יוֹסֵף וְאָחִיו' (ג, ח). אלא לפי שראו הכבוד שעשו מלכי כנען, שתלו כתריהם בארונו של יעקב (ראה רש"י לעיל ג, י), נהגו בהם כבוד". לאמור, העילוי המרומז במעמד בני ישראל התחולל "אַחֲרֵי קִבְרוֹ אֶת אָבִיו".

אחרית יעקב מנקודת מבטם של פרעה ועבדיו ומנקודת מבטו של יוסף

ועל דרך המבטים, שתי דעות התערבו בהעלאת יעקב ארצה כנען ושני מסעות נסעו יחד. יעקב ציווה את בניו, "אֲנִי נֹאֶסְף אֶל עַמִּי; קִבְרוּ אֹתִי אֶל אֲבֹתַי... בְּמַעְרָה אֲשֶׁר בְּשֵׁדָה הַמְּכַפֶּלֶה אֲשֶׁר עַל פְּנֵי מִמְרָא בְּאֶרֶץ כְּנָעַן אֲשֶׁר קָנָה אֲבֹרָהָם אֶת הַשֵּׂדָה מֵאֵת עֶפְרָן הַחֲתִי לְאַחֲזָת קֶבֶר... מִקְנֵה הַשֵּׂדָה וְהַמַּעְרָה אֲשֶׁר בּוֹ מֵאֵת בְּנֵי חֵת". קבורתו במכפלה תהווה שיבה אל ארץ האבות המובטחת והעמקת ההיאחזות בה. ואילו יוסף נזקק לרשות מיוחדת מפרעה להוציא ממצרים את ארון נכבד האומה החנוט אבי המשנה למלך ונשוא בכיה בת "שְׁבָעִים יוֹם" (ג, ג). ולא זכה יוסף להסכמת פרעה אלא משום השבועה החמורה שהשביעו המת "לֵאמֹר, הִנֵּה אֲנִכִּי מֵת בְּקִבְרֵי אֲשֶׁר פָּרִיתִי לִי בְּאֶרֶץ כְּנָעַן, שָׁמָּה תִקְבְּרֵנִי", ורק בתנאי שאחר הקבורה, "אֲשׁוּבָהּ" (ה, ה). בעיני המלך תהיה הקבורה חפץ פרטי וענין אישי של יעקב מחביבות איזה קבר שהכין לו מזמן ואולי עיטר בתגליפים, נטולי כל השלכה לעתיד יוסף ובני ישראל.

"וַיַּעַל" אפוא "יוֹסֵף לְקַבֵּר אֶת אָבִיו" בראש שני מחנות: "וַיַּעַל אֹתוֹ כָּל עַבְדֵי פְרָעָה זִקְנֵי בֵיתוֹ וְכָל זִקְנֵי אֶרֶץ מִצְרַיִם", ספק לחלוק כבוד אחרון ליעקב ספק לוודא את חזרתו של יוסף; "וְכָל בֵּית יוֹסֵף וְאָחִיו וְבֵית אָבִיו" (ח-ז) הולכים במצוות אביהם. ולא נחם יוסף "דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים" אשר "קְרוֹב הוּא" (שמות יג, יז), אלא היסבם מזרחה "דֶּרֶךְ הַמִּדְבָּר יָם סוּף" (שם, יח) לרוחב גבולה הדרומי של כנען, ומשום צפונה ממזרח לבקעת הירדן "וַיָּבֹאוּ עַד גִּזְרֵן הָאֶסְדָּא אֲשֶׁר בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן" (למעלה ג, י). למצרים בחר יוסף במסלול הזה כי "גַּם רָכַב גַּם פָּרָשִׁים" (למעלה ג, ט) נלוו אליהם ואל לפלוש בכוח מלחמתי אל מישור החוף צפוף האוכלוסין של ארץ זרה. ואילו אחי יוסף שתו ליבם למסילה שתהיה דרכם סימן לבניהם, והם מקיפים בהילוכם את ארון יעקב כסדר שיקיפו דגליהם את ארון העדות בעליית ששים רבוא ישראל "אֶל הָאֶרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע" ה' "לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלַיַּעֲקֹב" (ג, כד; ראה רש"י למעלה ג, יג, ולהוריות ו, ב, ד"ה כנחלתם, מבראשית רבה ק, ב).

מצרים עצרו שם בגורן האטד, מבלי יכולת כאמור לחדור לכנען במערך צבאי, ומשנמסר החנוט לכתפים "וַיִּסְפְּדוּ שָׁם

מִסְפַּד גָּדוֹל וְכָבֵד מְאֹד, וַיַּעַשׂ יוֹסֵף "לְאָבִיו" בעבור מצרים "אֲבֵל שְׁבָעַת יָמִים" (ג, י), "עַל כֵּן קָרָא שְׁמָהּ אֲבֵל מִצְרַיִם" (יא). אבל "בְּנֵיו" עשו "לוֹ" לאביהם "כֵּן כְּאֲשֶׁר צֻוּם, וַיִּשְׂאוּ אֹתוֹ בְּנָיו אֶרְצָה כְּנָעַן וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ בְּמַעְרַת שֵׂדָה הַמְּכַפֶּלֶה, אֲשֶׁר קָנָה אֲבֹרָהָם אֶת הַשֵּׂדָה לְאַחֲזָת קֶבֶר מֵאֵת עֶפְרָן הַחֲתִי עַל פְּנֵי מִמְרָא" (יב-יג). "וַיַּעַשׂוּ בְנָיו לוֹ כֵּן כְּאֲשֶׁר צֻוּם" (יב) עשו כאלו להתחבר לפני פניו אל "וַיִּכַּל יַעֲקֹב לְצֹאת אֶת בְּנָיו וַיֹּאסְף רַגְלָיו אֶל הַמֶּטֶה וַיִּגְעַע וַיֹּאסְף אֶל עַמְּיוֹ" (מט, לג), בדילוג על כל ההתעסקות עם מלכות מצרים ורישיונה וטכסיה, שלפי האמת לא הם יקבעו את גורל יעקב בחייו או במותו.

פסוקנו נועד עתה לאחות את שני פתילי הסיפור. "וַיָּשָׁב יוֹסֵף מִצִּרְיָמָה הוּא וְאָחִיו" ממערת המכפלה. "וְכָל הָעֲלִים אֶתוֹ לְקַבֵּר אֶת אָבִיו", היינו עבדי פרעה וזקני מצרים אשר המתו בינתיים בגורן האטד, אף הם שבו עם יוסף "אַחֲרֵי קִבְרוֹ אֶת אָבִיו", כלומר אחרי שחזר אל חנייתם בגורן האטד והודיע להם שאכן השלים את הבאת אביו למנוחות, שהרי הם לא נכחו בקבורה בארץ כנען.

נקודת המבט של אחי יוסף

אם הוצגה עד כה אחרית יעקב ממבטיהם השונים של מצרים ושל בני יעקב כולם, הלאה יזדקק הכתוב אל מבט שלישי, של "אֲחֵי יוֹסֵף עֹשְׂרָה" (מב, א) למעט את בנימין. ייאמר בפסוק העוקב לפסוקנו, "וַיִּרְאוּ אֲחֵי יוֹסֵף כִּי מֵת אָבִיהֶם וַיֹּאמְרוּ, לוֹ יִשְׁתַּמְנוּ יוֹסֵף וְהָשֵׁב יֹשִׁיב לָנוּ אֶת כָּל הָרָעָה אֲשֶׁר גָּמְלָנוּ אֹתוֹ" (ג, טו). התקשו המפרשים "מהו 'וַיִּרְאוּ' כלשון רש"י; איך ראו רק עתה "כִּי מֵת אָבִיהֶם", הלא מזמן חנטוהו והספידוהו וביכוהו והוליכוהו ארצה כנען לקבורה ושבּוּ. לרש"י (על פי בראשית רבה על אתר) 'וַיִּרְאוּ' משמע הבחינו בהשפעת "מיתתו" של יעקב "אצל יוסף, שהיו רגילים לסעוד עמו על שולחנו של יוסף והיה מקרבן בשביל כבוד אביו, ומשמט יעקב לא קירבן".

ובהתאם לאמור למעלה, כמו "וַיַּעַשׂוּ בְנָיו לוֹ כֵּן כְּאֲשֶׁר צֻוּם" אף "וַיִּרְאוּ אֲחֵי יוֹסֵף כִּי מֵת אָבִיהֶם" נרצף הגיונית אל "וַיִּגְעַע (יעקב) וַיֹּאסְף אֶל עַמְּיוֹ", ובא להציג את מבטה החדש ותגובתה של דעה שלישית למיתה. "וַיִּרְאוּ" עם מושאו, חזרה תמציתית ("כִּי מֵת אָבִיהֶם") על מאורע שכבר תואר ("וַיִּכַּל יַעֲקֹב..."), משמשים כרגיל להתיק את המיקוד אל דמות אחרת (אם פרטית, אם קיבוצית כבמקרה דנן) שתחווה את העלילה ותגלגלנה מאילך ממניעיה שלה.

***

וְאַתֶּם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה אֱלֹהִים חֲשָׁבָה לְטָבָה לְמַעַן עֲשֶׂה כִּיּוֹם הַזֶּה לְהַחֲיִית עִם רַב (ג, כ)

ולמעלה הוא אומר, "וְעַתָּה לֹא אֶתֶם שָׁלַחְתֶּם אֹתִי הִנֵּה כִּי הָאֱלֹהִים וַיִּשְׁימֵנִי לְאָב לְפָרְעָה וּלְאֹדוֹן לְכָל בֵּיתוֹ וּמַשֵּׁל בְּכָל

אָרץ מִצְרַיִם" (מה, ח), ובקצרה "כִּי לְמַחִיָּה שְׁלַחְנִי אֱלֹהִים לְפָנֶיכֶם" (מה, ה). המחשבה היתה של האחים אלא שהקדוש ברוך הוא הפכה לטובה, בעוד המעשה כולו שלו יתברך ו"לא" אחיו שלחו את יוסף "הִנֵּה כִּי הֵאָלְהִים".

זכות וחובה – במחשבת האדם ולא במעשיו

בשבת לב, א: "תנא דבי רבי ישמעאל, 'כִּי יִפֹּל הַנֶּפֶל מִמֶּנּוּ' (דברים כב, ח) – ראוי זה ליפול מששת ימי בראשית, שהרי (עדיין) לא נפל (כשניתנה תורה; רש"י לשבת על אתר) והכתוב קראו 'נֶפֶל'. אלא שמגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב". והרי שנפעלים כל המעשים בידי "קִרְא הַדְּרוֹת מִרָאשׁ" (מא, ד), ולא ניתן לשנות בעולמו מאומה מן המבוקש לו וממה שיקדם את התכלית הנרצית, אך החוטא – בהקשרו זה שחדל ממצות מעקה ושם דמים בביתו – הוא רק כלי בכפו יתברך לסבב באמצעותו את המוחש לבריות כרוע וחובה.

בדומה, במכות י, ב: "רבי שמעון בן לקיש פתח לה פתחא להאי פרשתא (של ערי המקלט) מהכא: 'וְאֲשֶׁר לֹא צָדָה וְהֵאָלְהִים אָנָּה לִידּוֹ...' (שמות כא, יג), 'כִּפְאֲשֶׁר יֹאמַר מִשַּׁל הַקֶּדְמָנִי מִרְשָׁעִים יֵצֵא רָשָׁע...' (שמואל א כד, יג). במה הכתוב מדבר? בשני בני אדם שהרגו את הנפש, אחד הרג בשוגג ואחד הרג במזיד, לזה אין עדים ולזה אין עדים. הקדוש ברוך הוא מזמין לפונדק אחד; זה שהרג במזיד יושב תחת הסולם, וזה שהרג בשוגג יורד בסולם ונפל עליו והרגו. זה שהרג במזיד נהרג, וזה שהרג בשוגג גולה". הרי שוב שמתבצעים באמצעות "רְשָׁעִים" אותם פרטים מן התוכנית האלוהית הנתפסים בעינינו כ"רָשָׁע".

אולם אם הכל בידי שמיים וסופו לטובה ומילוי הרצון העליון, איך ייעשה אדם, לא אלינו, "חייב" ו"רשע" מעיקרה כדי שיגלגלו חובה על ידי? כותב רמב"ם הלכות תשובה ו, ב: "כשם שהאדם חוטא מדעתו וברצונו כך הוא עושה תשובה מדעתו וברצונו". נראה להטעים שרמב"ם יישב פה, בין השאר, כיצד תועיל תשובה כאשר המעשה הרע נעשה בין כה וכה והותיר "מַעֲנֵת לֹא יוֹכֵל לְתַקֵּן וְחֶסְרוֹן לֹא יוֹכֵל לְהַמְנוֹת" (קהלת א, טו). אלא, ה"מַעֲנֵת" וה"חֶסְרוֹן" הם עצמם ממגמת "קִרְא הַדְּרוֹת מִרָאשׁ", אך החוטא נתפס על "דעתו" ו"רצונו" שעשאים כעורים בשעתם ומנוגדים חיצונית לטוב.

מחשבת התשובה מצטרפת אל המעשה המקורי

עוד אמר רבי שמעון בן לקיש, לשיטתו, שהשב תשובה מאהבה "זדונות נעשות לו כזכויות", בעוד השב מיראה "זדונות נעשות לו כשגגות". כאן וכאן מצרף הקדוש ברוך הוא את הדעת והרצון דהשתא אל המעשה דמעיקרא. השב לעבוד את בוראו מאהבה, כלומר מהכרה שרע ומר עזבו את ה' ושמופרך לחלוטין להמרות את פיו, ומעתה כל חפצו להיות שותף עמו יתברך בשכלול מעשה בראשית, זוכה להשתכר על הטוב הפנימי שבמעשה דאז אשר רק נעטף

במחשבתו הזדונית, כאילו אפילו לכתחילה נעשה המעשה בעבור הקדוש ברוך הוא, ונמצא למפרע שגילגלו זכות על ידי זכאי. ואילו השב מיראה, כאומר, תיתכן חס ושלום מרידה באדון אבל איננה כדאית, נידון למפרע על פי דעתו של היום כמי שאמנם עשה אז את המעשה אבל מתוך טעות בחישוביו, כלומר כשוגג.

אחר ששבו אחיו תשובת משקל שלמה במסירותם לבנימין ובחרטה גמורה, וכבר אמרו "אִישׁ אֶל אָחִיו אָבֵל אֲשָׁמִים אֲנַחְנוּ עַל אֲחִינוּ אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרָת נִפְשׁוֹ בְּהִתְחַנְנוּ אֵלֵינוּ וְלֹא שָׁמַעְנוּ" (למעלה מב, כא), פייס אותם יוסף שזדונם נעשה זכות, בצירוף המחשבה החדשה "לְטִבָּה" אל מפעל ה"אֱלֹהִים... לְמַעַן עֲשֶׂה כִּיּוֹם הַזֶּה לְהַחֲיִית עַם רַב".

עד היכן מגיעים הדברים? ברמב"ם הלכות מלכים יא, ד (הושמט מחמת הצנזורה בדפוסים שלפני העכשוויים): "אף ישוע הנצרי שדמה שיהיה משיח ונהרג בבית דין, כבר נתנבא בו דניאל, שנאמר, 'וּבְנֵי פְרִיצֵי עֵמָךְ יִנְשְׂאוּ לְהַעֲמִיד חֲזוֹן וְנִכְשְׁלוּ' (דניאל יא, יד). וכי יש מכשול גדול מזה? שכל הנביאים דברו שהמשיח גואל ישראל ומושיעם ומקבץ נדחיהם ומחזק מצותן, וזה גרם לאבד ישראל בחרב ולפזר שאריתם ולהשפילם ולהחליף התורה ולהטעות רוב העולם לעבוד אלוה מבלעדי ה'. אבל מחשבות בורא עולם אין כח באדם להשיגם, כי לא דרכינו דרכיו ולא מחשבותינו מחשבותיו (ע"פ ישעיה ט, ח). וכל הדברים האלו של ישוע הנצרי ושל זה הישמעאלי שעמד אחריו אינן אלא לישר דרך למלך המשיח ולתקן את העולם כולו לעבוד את ה' ביחד, שנאמר, 'כִּי אֶזְ אֶהְפֹּךְ אֶל עַמִּים שְׂפָה בְּרוּרָה לְקִרְא כָּל־בָּשָׂר ה' לְעִבְדוֹ שֶׁכֶּם אֶחָד" (צפניה ג, ט). כיצד? כבר נתמלא העולם כולו מדברי המשיח ומדברי התורה ומדברי המצוות, ופשטו דברים אלו באיים רחוקים ובעמים רבים "עֲרִלֵי יָב" (יחזקאל מד, ז), והם נושאים ונותנים בדברים אלו ובמצוות התורה: אלו אומרים מצוות אלו אמת היו וכבר בטלו בזמן הזה ולא היו נוהגות לדורות, ואלו אומרים דברים נסתרות יש בהם ואינן כפשוטן וכבר בא משיח וגלה נסתריהם. וכשיעמוד המלך המשיח באמת ויצליח וירום וינשא (ע"פ ישעיה נב, יג) מיד הם כולן חוזרין ויודעים ששקר נחלו אבותיהם (ע"פ ירמיה טז, יט) ושנביאיהם ואבותיהם הטעו"ם" (השווה ספר הכוזרי ד, כג).

והרי שאילו שב אותו האיש – מחולל המכשול שאין גדול ממנו, גורם לאבד ישראל בחרב ולהחליף התורה, ודוחף רוב העולם אל אלילות – בתשובה מאהבה, אזי תחת צוזה רותחת יכול היה לתבוע בעולם האמת את שכרו משלם על שהנץ את אור הגאולה ופינה את הדרך והכין את היקום כולו להגעת המלך המשיח.